

Szolláth Dávid: *Mészöly Miklós*

Budapest, Jelenkor Kiadó, 2020, 739 l.

Az immár második Mészöly-monográfia az író születésének századik évfordulójára időzítve látott napvilágot a Jelenkor Kiadónál. A „Jelenkor” név mára már aligha választható el Mészölyétől: kiemelkedően fontos szerzője a pécsi székhelyű folyóiratnak és az azonos nevet viselő kiadó pécsi és budapesti időszakának egyaránt. Polcz Alainé pszichológus, Mészöly felesége és a monográfia tanúsága szerint bizonyos időszakokban alkotótársa szintén a kiadó „arcai” közé tartozik, és itt jelent meg ket-tejük levelezése is 2017-ben. Szolláth sorozatszerkesztőként is részt vesz a Jelenkornál a mészölyi életmű gondozásában.

A kötet négy nagyobb egységből áll: az első három Mészöly műveit tárgyalja az integráció, a dezintegráció és az álintegráció fogalmi fogódzói mentén (*Hosszú pályakezdés, A műforma felbontása, Kései változatok*), a függelékben pedig az idézett művek bibliográfiai adatai és a névmutató előtt – Thomka 1995-ös „Bio-bibliográfiájához” hasonlóan – az interpretatív részeket kiegészítő életrajz szerepel. Az *atléta halála* motívóvá emelt önreflexív elbeszélői megnyilvánulása („...ez még nem az a könyv, amit írni szeretnék róla”) a monográfia mint tudományos műfaj és a mészölyi életmű egységes keretbe foglalhatatlan sokszínűsége közt feszülő ellentétre utal. Ahogy Szolláth fogalmaz: „Ez a pálya bizonyosan csak kompromisszumok árán zárható a monográfia műfaji keretei közé” (13). Ez a keret jelen esetben nem egy – akár megszakításokkal tűzdelt – pályáiv kirajzolását jelenti, ezt már csak Mészöly történelmi-életrajzi helyzeténél, írói karakterénél fogva is erős torzításnak éreznénk. Ehelyett az akár egymásnak ellentmondó, de egy-egy pályaszakasz idején párhuzamosan jelen lévő tendenciák, azonos problémakörre egyazon időben adott különböző, ám egyaránt érvényes írói válaszok megragadásán van a hangsúly.

A tendenciák felvázolása mellett is a szétszalazás és a mikrorészletek jelentőségének bemutatása a monográfia egyik legnagyobb erénye. Műelemzéseiben nemegyszer a mondatok szintjéig hatol: ilyen a *Saulus Camus-t olvas* fejezet, ahol a francia író *Az idegen* című műve (és annak Gyergyai-féle fordítása) és a *Saulus* egyes mondatait egymás mellé állítva mutat ki poétikai hasonlóságokat. A Mészöly-recepció folyamatainak két évtizedét vizsgáló nagyszabású diskurzusanálízisében (*A Mészöly-recepció folyamatai a hatvanas-nyolcvanas években*, 205–284) a szavak szintjéig hatolva értelmezi a korabeli kritikai irodalmat, és mutatja be például az „egzisztencializmus” szó jelentésmódosulásait és diszkurzív funkcióit: miként vette fel a filozófiai irányzatot jelölő szó a Pándi Pál *Tagadás tagadása* című írásával kezdődő világnézeti bírálatokban

a polgári, dekadens, individualista, azaz „nem szocreál” jelentést, és miként vált a marginalizáció, sőt az irodalmi térből való kiszorítás eszközévé.

Mészöly középső és kései pályája eddig is kitüntetett értelmezői figyelemben részesült, a kezdeti és korai időszakot tárgyaló fejezet azonban hiánypótló, az író munkásságával kapcsolatos kutatások eddig adósok maradtak e pályaszakasz átfogó, részletes vizsgálatával. Thomka monográfiája több okból sem vállalkozhatott erre a feladatra: még csak felmérte a Mészöly-oeuvre világának főbb vonalait és az írói műhely anyagai sem álltak rendelkezésre. Valószínűleg a hozzáférés nehézségei (Mészöly első kötete, a *Vadvizek* csak egy papíradománynak köszönhetően, alacsony példányszámban jelent meg, a második kiadásra 2018-ig kellett várni, de a *Sötét jelek* is csak 2019-ben érte meg a második kiadást) sem segítették a részletesebb értelmezések megszületését. Szolláth a realizmustól való távolodást látja e pályaszakasz invariáns, de nem konstans elemének. Nem konstans, hiszen megszakításokkal, szilenciumokkal szabdalt ez a „hosszú pályakezdés”. A vizsgálat legfőbb eredménye az a poétikatörténeti és kanonizációs tétel is bíró konklúzió, amelyet hosszas *suspens* után, Mészöly pannon prózáját tárgyaló fejezetben von le. Eszerint a posztmodern korszak prózájában jelentősen felértékelődtek az intertextualitás különböző formái, poétikai alakításmódot befolyásoló tényezőként azonban „Mészölynél [...] már jóval korábban, az ötvenes évektől megkezdődött” (476). A tétel bizonyítása viszont – ekkor még a tét megjelölése nélkül – már az első fejezetben megkezdődik: összehasonlító elemzésben mutatja meg, hogy Mészöly hogyan használja alapanyagul és alakítja át Tatay Sándor *Ház a sziklák alatt* című novelláját. A *Sötét jelek*ben szereplő *Sziklák alatt* azonban itt még csak a realista konvenciótól való távolodást demonstrálja. Ebben a fejezetben vonja be Szolláth leginkább az életrajz releváns elemeit az interpretációba, amikor a háború, a trauma és az emlékezet kérdéseit járja körül.

A monográfia egészére igaz, hogy az interpretatív részek úgy képesek feltárni a művek/szövegek jelentésrétegeit, poétikai alakításmódjuk sajátosságait, hogy közben nem zárják rövidre a kialakuló (kialakítható) dialógust. A szöveg és mű filológiai értelemben zárt fogalmát megnyitva produktívan tudja beilleszteni értelmezéseibe az olyan, gyakran marginális előmunkálatoknak tekintett produktumokat, mint amilyenek az írói műhely különböző dokumentumai: művek tervezetei, kijegyzések, könyvsorozattervek (*Magyar Tallózó*, 490–500), szógyűjtések stb. Ebből is látható, hogy nagyban támaszkodik az előző monográfia és az életmű lezárulta óta elért filológiai eredményekre, a közben hozzáférhetővé vált forrásdokumentumokra (*Műhelynaplók*, a levelezés egy része stb.). A filológiai források interpretációba való bevonásának eredményei közül kiemelendő, hogy ily módon az „Anno-terv” kontextusában tudja értelmezni a *Film* historikumát (a tanúság problémái, a múlthoz való hozzáférés kérdései és a történeti idő kontinuitása/diszkontinuitása), másfelől a pannon prózával kapcsolatban rendszeresen visszatérő, a kisprouzai szövegek kapcsán is felmerülő sűrítettség olvasói tapasztalatát helyezi más megvilágításba, hiszen a „regényszerű látszatintegráció”

hatásaként írhatja le. Konklúziója szerint „[a] tervek [...] megvalósulatlanul is részét képezik a megszületett műveknek. [...] A töredék, mint valami őslény csontja, sejteti az egész arányait. A meg nem valósult regénytervek aurája, illúziója megemeli a kései Mészöly-elbeszéléseket” (471–472, kiemelés az eredetiben).

Összehasonlító elemzései meggyőzően rajzolják ki a kortárs világirodalmi és művészeti folyamatokra figyelő, de azokkal termékeny vitában álló író képét. A korai pályaszakasz kapcsán az abszurd Camus-i és beckett-i formái képezik a komparatív olvasat alapjait, ezt követően (főleg a *Pontos történetek, útközben* és a *Film* esetén) a francia új regény és Andy Warhol, majd a pannon prózáról szólva García Márquez és a dél-amerikai mágikus realizmus. Hasonlóan gazdag összevetésekre ad alkalmat a magyar nyelvű irodalom kontextusában való vizsgálat, ami hol a jelentőség, hol a párhuzamosan jelen lévő írói törekvések, hol az elkülönülés viszonyulásmódjai mentén írhatók le. A jelentőség szót a hatás helyett használok – ahogy Szolláth is óvakodik az egyoldalú viszonyt, nem pedig párhuzamosságokat, átfedéseket és bonyolult kölcsönhatásokat sejtető szó használatától. A magyar kontextusban végzett elemzések konklúziója az, hogy Mészöly írói tevékenysége több írónemzedék számára bizonyult jelentősnek: formai, poétikai és az ezekkel járó bölcséleti problémafelvetései termékeny értelmezési vezérfonalat nyújthatnak többek között Nádas Péter, Márton László, Láng Zsolt vagy Darvasi László egyes műveihez.

Implicit módon generációs tapasztalatot is megfogalmaz a monográfia. A recepció alakulásának több évtizedét átfogó, a kritika szóhasználatáig lehatoló fejezet azok számára, akik a hatvanas-hetvenes évektől kezdve kortársakként követték a magyarországi irodalmat és/vagy Mészöly pályáját, minden bizonnyal kevés újdonsággal szolgál. Azok számára, akik a rendszerváltás után váltak olvasókká, propedeutika. Ahogy ezt Szolláth már jóval korábban, 2002-ben megjegyezte egy tanulmányában: „A történésznek, éppúgy, miként az antropológusnak, elsődleges és elengedhetetlen munkaeszköze, hogy ismerje az általa kutatott közösség nyelvét. A múlt rendszer kritikájára jellemző nyelvhasználati különbségek szisztematikusan vagy eseti feltárása, azaz a korszak nyelvének újratanulása afféle propedeutika, elengedhetetlen előzetes stúdium.”¹ Az irodalomkritikai diskurzus rendjének feltárásával válik érthetővé, hogy akár egy-egy filozófiai, irodalomtörténeti terminus miként válhat a vád, a kirekesztés vagy a marginalizálás eszközévé a korszak „Pándi-típusú”, valójában pusztán világnézeti bírálatot nyújtó kritikájában.

A kritikai diskurzus értésének generációs meghatározottságain túl a fejezet a kérdés földrajzi-politikai dimenzióira is rávilágít. Elemzéseiben magyarázatot nyer az, hogy egy-egy Mészöly-műről írva miért szólalhatott meg egészen eltérő módon az 1956 után Franciaországban élő Albert Pál [Sipos Gyula] vagy a jugoszláviai Bori Imre, mint a Magyarországon élő kritikusok. Az is kirajzolódik, hogy a Magyarországon élő

¹ SZOLLÁTH DÁVID, *Az egzisztencializmus mint vád és a Camus-hasonlat a Mészöly-kritikában*, Jelenkor, 45(2002), 1. sz., 97.

kritikusok beszédmódjában regisztrálható, mai szemmel nézve árnyalatnyi eltérések alapján miként különíthető el a Mészölyt irodalompolitikai, ideológiai alapon támadók, valamint az író műveit esztétikai-poétikai megfontolások mentén értékelők csoportja.

Bár a Mészöly-recepció alakulását tárgyaló fejezet majdnem száz oldal terjedelmű, talán épp emiatt mégis itt mutatható meg, hogy a monográfia megírása hol és mennyiben haladta meg az individuális teljesítőképesség határait. Természetesen nem Szolláth kognitív képességeiről van szó, hanem a bölcsészettudományok egy részét implicit módon meghatározó elvárásrendszeréről, amelyeknek egyetlen szerzői névhez rendelt kutatási eredményekkel, írásművekkel lehet megfelelni. A recepció kapcsán például a jelentős mennyiségű feldolgozott anyag és a bőséges elemzés, kifejtés ellenére is hiányérzetet hagy maga után a fejezet. Ugyan értesülünk arról, hogy Mészöly a kor politikája által erősen korlátozott lehetőségeihez mérten komoly nemzetközi sikereket ért el, hiszen műveit számos, nem a keleti blokkhoz tartozó országban is lefordították és megjelentették, a recepciótörténet áttekintése mégis kizárólag a magyar nyelvű kritikára szorítkozik. Az irodalomtudományi tér individuális teljesítményhez kötődő feltételrendszerei között úgy tűnik, egy monográfia nem képes számot adni egy író műveinek több országbeli fogadtatástörténetéről, egy kutatócsoport talán nagyobb eséllyel adhatott volna szélesebb nemzetközi kitekintést ebben a kérdésben. A probléma két okból sem elhanyagolható: egyfelől a kötetben megfogalmazott és alátámasztani kívánt állítások egyike így szól: „Mészöly volt korának egyik le európaiabb magyar írója” (14). Másfelől a monográfia Mészöly és az őt követő írónemzedékek viszonyát vizsgálva – bevett módon – mentor-, beavató- és mesterszerepről értekezik. Ennek fontos eleme, hogy Mészöly a korlátozott nemzetközi tájékozódás időszakában is mintegy ablak tudott lenni a kortárs világirodalmi és művészeti folyamatokra, ám az említett hiány következtében nem tudjuk meg, hogy mi volt a helyzet az ablak túloldalán, vagyis hogy a lefordított Mészöly-művek milyen kritikai fogadtatásban részesültek. Emiatt nem tudható meg a monográfiából, hogy Mészölynek a kor kulturális transzferfolyamataiban betöltött, egyébként részletesen bemutatott szerepe valóban annyira egyoldalú volt-e, mint azt a kötet sugallja, és az ő művei nem gyakoroltak számottevő hatást más országokban élő írókra, irodalmárookra (holott a fordítások megléte és Mészöly nemzetközi kapcsolatrendszere ezt nem zárná ki), vagy itt pusztán további kutatásokra lenne szükség.

Mint minden történeti munka, ez is számos alkalmat nyújt arra, hogy a tárgyalt korszakot jelenünkkel összevetve változásokat regisztráljunk. Ezek közül itt csak egyre térek ki: Mészöly szilenciumainak történetéből a gyermekirodalom korabeli státuszáról is értesülünk. Amikor egy-egy író vagy költő felnőtteknek szóló művei politikai okokból hosszabb időn keresztül nem jelenhettek meg, a parkolópályán való vesztglés idejére megélhetést biztosított a különböző gyermekirodalmi műfajokban való alkotás (Mészöly és Polcz esetében főként a mese- és bábjátékírás). Ez azért volt lehetséges, mert a gyermekirodalom az ötvenes-hatvanas években Magyarországon

„nem cenzúraérzékeny” (116). Hogy ez megfordulni látszik, arra nem pusztán az olvasóközönség nevében olykor felháborodó szülők reakcióiból következtethetünk (Varró Dániel és Tóth Krisztina egy-egy versének esete lehet emlékezetes).² Ma a pártpolitika szereplői számára a gyermekirodalom tűnik alkalmas terepnek az ideológiai csatározásokra (itt egy neonáci politikai aktus, a könyvdarálás említhető), és e művek világnézeti bírálata jár ma a művészi szabadságot korlátozó következményekkel.

Szolláth jó tollú monográfusnak bizonyul. Az egyetlen stilisztikai kifogás talán arra is bizonyíték lehet, hogy Mészöly próza- és esszényelve nagy erejű; nemcsak az őt követő írógenerációk számára jelentett kihívást, hogy kivonják magukat hatása alól. Mészöly esszényelvében fontos kifejezés a „tettenérés” (lásd pl. *Warhol kamerája – a tettenérés tanulságai*), és úgy tűnik, ez Szolláth monográfiájára is igaz. Egy esetben azonban – főként Pándi Mészöly prózájához való viszonyának ismeretében – komikus hatást vált ki: „A »rossz közérzet« Pándi [...] nyelvhasználatában a 'szorongás' (Angst, angoisse) egzisztencialista fogalmának pejoratív használatú fordítása, s ezt éri tetten Pándi Mészölynek a drámához [*Az ablakmosó*] csatolt értelmezésében...” (207–208).

Az új Mészöly-monográfia összességében kiváló munka. Mészöly rendkívül sokszínű alkotó volt, munkássága kiterjedt az epikán túl a drámára és a lírára, esszéistaként és gyermekíróként is számon tartandó; folytonos poétikai megújulás jellemezte. Emiatt igen nehéz keretbe foglalni a műveiről szóló beszédet, Szolláthnak azonban sikerült jó érzékkel kirajzolnia a főbb tendenciákat, kérdésfelvetéseket. Tovább árnyalja a képet, hogy Mészöly mint az irodalmi tér ágense (mentor, mester) is megjelenik. Rendkívül széles magyar- és világirodalmi kontextusban vizsgálja a szerző műveit, a kritikátörténet alapos áttekintése pedig azt is kirajzolja, hogy milyen közegben születtek, milyen térbe érkeztek ezek a művek. Mindezek miatt kijelenthető, hogy Szolláth munkája fontos hozzájárulás a 20. század második felének egyik legfontosabb magyar írójáról folyó diskurzushoz. Nyelvezete, kézikönyvként való használhatósága miatt joggal tarthat számot a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is.

P. Simon Attila

² Varró Dániel *Hat játék kisbabáknak* és Tóth Krisztina *Pitbull* című verse váltott ki dokumentálható felháborodást az utóbbi években. Lásd Varró Dani felesége stílusosan vágott vissza a költőt ócsárló kommentelőknak, HVG, 2014. október 22., https://hvg.hu/kultura/20141022_Varro_Dani_felesege_stilusosan_vagott_vis; Pitbullos verse miatt életveszélyes fenyegetéseket kap a magyar költőnő, HVG, 2015. szeptember 3., https://hvg.hu/plazs/20150903_Mondokaja_miatt_napok_ota_eletveszelyes_f (utolsó megtekintés: 2021. augusztus 14.)